

UMJESTO UVODNIKA

SEMILOGIJA ANTIKE

4 Ljudi nesumnjivo žive u svijetu znakova koje su sami stvorili bilo kao specifične produkte vlastite simboličke prakse bilo interpretacijom različitih pojava koje primarno nemaju znakovni karakter. Znakovi u ljudskom društvu imaju mnogobrojne funkcije (a komunikacijska je među njima zacijelo najuočljivija i najpristupačnija promatranju), no u osnovi uvijek služe i za to da bi se čovjek mogao snaći u beskonačno raznolikom izvanznakovnom univerzumu svodeći ga na uređene i nerijetko konačne znakovne sisteme i tako prilagođujući kaos svijeta sebi primjerenu kozmosu. Činjenica da znakovi prate čovjeka od samih njegovih početaka i da predstavljaju jedan od temelja ljudske povijesti i društvenosti dovela je do toga da se, s jedne strane, interes za simboličku djelatnost javio već veoma rano (u najmanju ruku, u našim evropskim civilizacijama, od prvih početaka filozofije), ali se, s druge strane, zasebna znanost o znakovima vrlo kasno izdvojila iz drugih, srodnih disciplina kao što su, uz filozofiju, psihologija, sociologija, logika, teorija književnosti ili lingvistika. To je, uostalom, sasvim uobičajena pojava: što je neki fenomen inherentniji čovjeku, to kasnije, u principu, postaje objektom izučavanja specifične znanosti. Tako se, dakle, semiologija — kao opća nauka o znakovima — počela stvarno konstituirati tek polovinom našeg stoljeća i danas se još uvijek nalazi u raznovrsnim previranjima koja podjednako obuhvaćaju i njezinu epistemološku i teorijsku osnovu i njezin praktički i metodološki aspekt.

U jednoj, ne uvijek općenito prihvaćenoj, podjeli unutar opće semiologije razlikuje se semiologija komunikacije (koja se uglavnom bavi znakovima što ih je čovjek stvorio s primarnom komunikacijskom namjenom) od semiologije značenja (a ona, koncentrirana danas prvenstveno na „nekomunikacijske“ znakove i znakovne sisteme, ali potencijalno obuhvaćajući i njih, izučava značenjsku dimenziju ljudske simboličke djelatnosti, pri čemu — u jednom sasvim skraćenom i shematskom izvođenju — značenje možemo pokušati definirati kao proces u kojem se, u čovjekovu individualnom i kolektivnom iskustvu, ostvaruje veza između znaka i njime označene pojave). Semiologija značenja u sadašnjem trenutku, onoliko koliko fragmentarno i rascijepljena na mnogobrojne pojedinačne semiologije realno postoji, okrenuta je, nimalo slučajno, ili onim upotrebama znakova kod kojih njihova značenjska dimenzija osobito jasno pridonosi čovjekovoj spoznaji svijeta ili znakovnim procesima

koji su u funkciji održavanja kohezije unutar pojedinih društvenih grupacija. U prvom bismo slučaju, sasvim uvjetno, mogli govoriti o semiologiji umjetnosti, jer se konkretna semiološka istraživanja u ovoj domeni konstituiraju danas najvećim dijelom kao izučavanja znakova u umjetnosti, a u drugom slučaju riječ bi bila o semiologiji društva.

Premda karakter ovog teksta ni na koji način ne dopušta da se razlažu bilo kakve teorijske pretpostavke semioloških ispitivanja, nije ipak teško zamisliti da u čovjekovu univerzumu svaka pojava može biti znakom, a znak, tek u osnovnim crtama, definiramo kao fenomen koji za čovjeka zamjenjuje (dakle: označava) neku drugu pojavu koja nije on sam. Na taj je način također zamislivo da u okviru jedne virtualne semiologije društva, koja bi zacijelo bila najobuhvatnija od svih semioloških pristupa, objekt njezinih analiza budu ne samo pojedinačne društvene pojave (na primjer, moda, sport, mitologija — čime se i danas semiologija sporadično bavi) nego i cijele društveno-ekonomske ili kulturno-civilizacijske formacije utoliko ukoliko se pojavljuju kao konstitutivni elementi individualnih i kolektivnih iskustava i društvene svijesti.

U tom smislu nesumnjivo bi i antika mogla biti predmetom semioloških ispitivanja; to ujedno znači, dakako, da ćemo pokušati dokazati kako nam se antika danas (i ne samo danas) prvenstveno ukazuje kao znakovni sistem. Štaviše, po mnogim svojim karakteristikama antika bi bila izvanredno pogodan objekt opsežnog „pilot-istraživanja“ u kojem bi semiologija društva iskušala vlastite mogućnosti i instrumente na jednoj tako kompleksnoj i globalnoj cjelini pojmljenoj kao znakovni sustav; naime, razdoblje je antike ne samo relativno čvrsto determinirano u kronološkom smislu nego je i kao tradicija i kao čitav niz raznovrsnih materijalnih ostataka na ovaj ili onaj način sasvim očito prisutno u društvenoj svijesti i kolektivnom iskustvu današnjice, pa rezultati takva istraživanja ne bi morali biti vezani jedino uz izgrađivanje semiološke metodologije i, eventualno, epistemologije već bi izravno otkrivali i elemente naših vlastitih idejnih konstelacija. (Na marginama, i ne ulazeći u dalju razradu tog problema, treba napomenuti da se u antici također nalazi i jedno od dalekih izvorišta suvremene semiologije, tako da je razabiranje „znakovnosti“ antike istovremeno i zacijelo inspirativan izlet u prehistoriju nauke o znakovima.) Dakako, da bi se o antici uopće, bilo iz kojeg aspekta, moglo egzaktno govoriti, potrebno je definirati što podrazumijevamo pod tim pojmom, no kako je u ovom tekstu riječ samo o preliminarnim razmatranjima, bit će dovoljno naznačiti, u skladu s prihvaćenim stajalištima, da je antika ovdje shvaćena vrlo općenito prvenstveno kao kulturna i civilizacijska cjelina koja obuhvaća materijalne i duhovne proizvode i društvene i ekonomske institucije grčkog i rimskog društva u razdoblju od njihova povijesnog konstituiranja, u 9. ili 8. st. pr. n. e., do propasti Zapadnog Rimskog Carstva: o ovoj bi se definiciji moglo svakako diskutirati, no ona je u ovom trenutku dovoljna da nam pruži vremenske i prostorne granice unutar kojih bi se situirala egzemplarna znakovnost antičkih fenomena.

Mnogo je interesantnije i za semiologiju bitnije pitanje: što uopće znači promatrati antiku (ili bilo koju njoj ekvivalentnu pojavu) kao znakovni sistem? Jasno je da an-

tika danas u svojem totalitetu, kao konkretan i realan skup ljudi, stvari i odnosa, više ne postoji i da je njezino stvarno trajanje već odavno završeno, ali malo će tko posumnjati u to da je ona ipak i u današnjem vremenu (a to, *mutatis mutandis*, vrijedi i za svako razdoblje koje je slijedilo antici, pa čak i za svako „neantičko“ društvo koje joj je bilo suvremeno) prisutna. Njena se prisutnost može razglobiti na različite načine, ali ovdje ću ukazati tek na tri modaliteta njezine prezentnosti u današnjem vremenu. S jedne strane, antika traje u obliku svojih materijalnih ostataka, spomenika, umjetničkih djela i predmeta svakodnevnih upotrebe; s druge strane, naslijedili smo, makar djelomično, njezinu duhovnu baštinu; i napokon, ostalo nam je, na različite načine prenijeto i neprestano ponovo interpretirano, znanje i o mnogim pojedinačnim elementima antičke civilizacije i o njezinu totalitetu – to bismo, vrlo neprecizno, mogli nazvati pojmom antike. Jedan dio ovih fenomena – književni i neknjiževni tekstovi i umjetnička djela, na primjer – već je u antici predstavljao poruke sastavljene od znakova i do nas je dopro u višestruko složenom znakovnom procesu u kojem su se mnogo puta izmijenili pošiljaoci i primaoci tih poruka. I sve ono što pripada pojmu antike, dakle naše znanje o toj civilizacijskoj i kulturnoj pojavi, isto je tako sadržano u različitim oblicima znakova, u najmanju ruku u svakom trenutku intersubjektivizacije i realnog oblikovanja društvene svijesti. No, i oni fenomeni koji u antičko vrijeme nisu bili stvoreni s primarnom znakovnom funkcijom (arhitektonski ili urbanistički ostaci ili predmeti svakodnevnih upotrebe, na primjer), izgubivši svoju prvobitnu ulogu, za nas se danas ukazuju kao znakovi jednog prošlog društva i njegove kulture i civilizacije. Napokon, ne treba zaboraviti da, kao što to Roland Barthes kaže, sve što u nekom društvu ljudi upotrebljavaju istovremeno postaje i znakom te upotrebe, a zacijelo je istina i to da što se više udaljujemo od „vremena konkretne upotrebe“ neke pojave, to se uvećava njezin isključivo znakovni karakter. Drugim riječima, promatrano iz semiološke perspektive, sve što o antici znamo ili što iz nje, bilo u izvornom bilo u transformiranu obliku, posjedujemo može se ukazati kao znak.

Ali interpretacija svakog pojedinog tako shvaćenog znaka ne ovisi jedino o njegovim vlastitim karakteristikama, pa niti samo o pojavi koju on za nas označuje, nego je isto tako bitno determinirana upravo time što su ti znakovi u našoj svijesti vezani uz antički period i što ih smatramo, na ovaj ili onaj način, znakovima antike. To ujedno znači da svaki takav znak stječe i svoj sadržaj i svoje značenje iz relacije s drugim znakovima antike: a u skladu s osnovnim strukturalističkim pretpostavkama, koje – uz neke teorijske pomake što nas u ovom trenutku ne moraju zanimati – može prihvatiti i svaka nestrukturalistička semiologija, sustav se znakova baš definira svojom strukturom, dakle mrežom odnosa koji vladaju među tim znakovima. U tom smislu antika nesumnjivo predstavlja za nas znakovni sistem a ne samo neuređen skup pojedinačnih znakova. Kako je taj sistem, makar potencijalno i u ovisnosti o količini znakova koji su prisutni u našem individualnom i kolektivnom iskustvu, veoma kompleksan, on se može razdijeliti na čitav niz međusobno povezanih i interferentnih podsistema koji se najčešće promatraju zasebno: tako bi se moglo govoriti, na primjer, o povijesnom, ekonomskom, socijalnom, literarnom, religijskom, arhitekturnom, kiparskom, urbanističkom ili nekom drugom antičkom znakovnom podsistemu, i unutar svakoga od njih otkrivale bi se strukture relacija u kojima pojedini znakovi stoje.

Ako pretpostavimo da je i totalitet antike danas za nas jedan globalni i kompleksni znakovni sistem, on se može promatrati na različite načine: ili tako da ga kompariramo s drugim ekvivalentnim sustavima, s renesansom, romantizmom ili suvremenom civilizacijom, na primjer; ili dijakronijski, u slijedu kulturnih cjelina, uočavajući transformacije što su ih antički znakovi doživljavali u toku vremena sve do današnjih dana; ili sinkronijski, unutar same antike; ili, napokon, tako (što je zacijelo također izvjesna vrsta dijakronije) da sudionike antike smatramo prvotnim pošiljaocima u jednom vrlo složenom znakovnom procesu na čijem se trenutnom završetku nalazimo mi sami kao primaoci antičkih poruka. Treba odmah upozoriti na to da je jedna od bitnih pretpostavki semiologije značenja nepodudarnost značenja pošiljaoca sa značenjem primaoca, ma kako jednostavan bio znakovni proces; što je udaljenost (bilo u vremenu bilo u prostoru) između pošiljaoca i primaoca poruke veća, to je, dakako, razlika u njihovim značenjima uočljivija. Kod onih pojava koje primarno nisu bile znakovni fenomeni to je sasvim očito, jer one upravo stječu svoju znakovnost i svoje značenje interpretacijom primaoca (pa se o pošiljaočevu značenju ne može ni govoriti), a izvorno znakovnim porukama dva sudionika takva procesa (u simplificiranoj shemi-modelu semiologije značenja) pristupaju na različite načine: naime, pošiljalac zapravo interpretira izvanznakovni fenomen i pokušava ga, odabirući iz njegove strukture elemente koje smatra relevantnima, prilagoditi strukturi same poruke, dok pošiljalac, na izvjestan način, na osnovi primljene poruke „rekonstruira“ ono što je njome bilo označeno i pri tome može ali ne mora slijediti postupke i smjerove koje je u svoju interpretaciju ugradio pošiljalac.

Procesi označavanja i oblikovanja značenja u porukama (i u znakovnim sistemima) nisu ni najmanje jednostavni i za njihov potpun opis semiologija danas uopće nije spremna. No, u jednom provizornom modelu možemo zamisliti da se međusobno povezivanje znaka (sa svojim planom izraza i svojim planom sadržaja) i njime označene pojave, budući da se u takvu postupku označavanja uvijek radi o redukciji u kojoj se znak ukazuje kao model izvanznakovnog fenomena, vrši kroz izvjestan filter. Kako modaliteti tog procesa u svakom individualnom slučaju nisu sasvim proizvoljni nego su determinirani čitavim nizom društvenih i historijskih komponenti kojima je, između ostalog, uvjetovan svaki konkretni pošiljalac i primalac, kako je individualni mikrokozmos u određenom smislu uvijek i projekcija (i aktivni konstitutivni element) društvenog makrokozmosa i kako su, napokon, u svakom klasnom društvu te determinante neminovno i ideološki (u izvornom marxovskom značenju, s negativnom konotacijom) oformljene, skup ovih socijalnih i povijesnih elemenata našeg individualnog i kolektivnog iskustva u kojem se oblikuje značenje poruka mogli bismo nazvati ideološkim filtrom.

Na taj način semiološka analiza antike kao znakovnog sustava, njegovih poruka i njegovih značenja prerasta, s jedne strane, u otkrivanje našeg vlastitog ideološkog filtra kroz koji prihvaćamo i u kojem konstituiramo značenje antike za nas, a s druge strane ona može težiti i tome da, što je više moguće, utvrdi – posebno kad se radi o primarno znakovnim porukama – komponente ideološkog filtra antičkih pošiljalaca. U slijedećem se koraku ova dva značenja međusobno uspoređuju, konstatiraju se sličnosti i razlike među njima i razmatraju se uzorci koji su doveli do

tih razlika. Ne smijemo pri tome zaboraviti da naša današnja značenja antičkih znakova nisu izrasla samo iz determinanti našeg vlastitog vremena i prostora niti iz direktnog luka koji bi povezivao antiku sa suvremenosti, već su slojevite tvorevine u kojima su, eksplicitno ili implicitno, „nataložene“ sve dosadašnje interpretacije antičkih poruka koje, dakako, participiraju u našem kolektivnom iskustvu. Zbog toga izučavanje značenja znakova antike, u jednoj stvarno kreativnoj semiološkoj optici, prerasta u „arheologiju značenja“ koja bi trebalo da jedan za drugim otkriva stratume interpretacija antičkih poruka u slijedu transformacija naše civilizacije.

Ako kao primjer uzmemo sasvim malen segment povijesno-političkog podsistema antike, segment koji sačinjavaju Cezar, Ciceron i Katilina, lako možemo uočiti da su ove tri historijske ličnosti za nas danas prvenstveno znakovi i da se njihovo značenje doista prelama u ideološkom filtru o kojem ovisi i njegova interpretacija. Sva trojica, zajedno s događajima u kojima su sudjelovali, zacijelo su znak nečega što bismo mogli nazvati „posljednji period Republike“, ali njihova zasebna značenja ovisе o odnosima koje među njima uspostavimo u skladu s idejnom konstelacijom unutar koje se kao interpretatori nalazimo. Zanimljivo je pri tome da je sadržaj tih znakova više-manje stalan: Cezar je „rimski političar, vojskovođa i pisac iz 1. st. pr. n. e.“, Ciceron je „političar i glasoviti govornik iz istog razdoblja“, a Katilina je „začetnik urote“; no, da li ćemo Cezaru pridati značenje „posljednji veliki čovjek Republike“ ili „osnivač Rimskog Carstva“ ili „apsolutni diktator i vladodržac“, na primjer, da li ćemo Cicerona smatrati „čvrstim braniocem republikanskih institucija“ ili „kolebljivim politikantom i konzervativcem“, a Katilinu „revolucionarom“ ili „rušiteljem i propalicom“, ovisit će očito o ideološkom filtru kroz koji te događaje i osobe promatramo. Ne ulazeći dalje u ovakvu analizu, jer bi ona svakako — da bi uopće nadišla razinu trivijalnosti — morala biti mnogo dublja, možda je interesantno da napomenemo kako u literarnom podsistemu antike Cezar i Ciceron, i međusobno i svaki za sebe, zadovoljavaju sasvim drugačija značenja.

Semiologija antike, dakako, u svakom bi svom pokušaju izučavanja morala koristiti dostignuća mnogih drugih disciplina i znanosti, a karakteristično je to da je najtradicionalnija od svih tih nauka — klasična filologija — vjerojatno uvelike bliska ispitivanju antičkih znakova sa semiološkog stajališta: to samo pokazuje da novina semiologije ne znači ujedno i kidanje veza s vlastitom prehistorijom. Ipak, ciljevi semioloških analiza nešto su drugačiji od pojedinačnih ciljeva bilo koje druge znanosti i možda ih, na određen način, sve u sebi objedinjavaju: u krajnjoj konsekvenciji semiologija bi morala otkrivati u kolikoj mjeri antika realno sudjeluje u formiranju naše društvene svijesti i u određivanju mjesta suvremenog čovjeka u univerzumu u kojem živi i praktički djeluje i morala bi dokazivati da je znanje o antici ujedno i znanje o nama samima. Napokon, znanje o zbiljskim značenjima poruka uvijek je jedan od načina prevladavanja ideologiziranosti značenjskih filtara — a težnja za takvim prevladavanjem u osnovi je svakog semiološkog napora, pa i onog u domeni semiologije antike.

Dubravko Škiljan

TEME

ALBIJE TIBUL — „FACILIS AMORI“

carmina quis potuit tuto legisse Tibulli?

(Ov. rem. 763)

I Život i djelo. Corpus Tibullianum

Drugi od klasika rimske ljubavne elegije jest Albije Tibul. Prvi je Gaj Kornelije Gal, a iza Tibula slijede Propercije i Ovidije. Kao ni za Propercija, ni za Tibula se ne može pouzdano utvrditi njegov životni put. Tibulu se ne zna ni ime (*praenomen*): *Albius* je ime roda (*nomen gentile*), a *Tibullus* nadimak (*cognomen*). Ono što znamo o Tibulu potječe iz kratke biografske napomene sačuvane iz starine i priložene izdanju njegovih pjesama, iz jednog epigrama Domicija Marsa i iz samih Tibulovih pjesama.

Rođen je oko god. 50. pr.n.e. vjerojatno u Gabiju (Lacij) u uglednoj viteškoj obitelji. Obitelj mu je posjedovala veliko imanje u Pedu, ali mu je po svoj prilici posjed znatno smanjen kada je Oktavijan dijelio zemlju veteranima (42. g. pr.n.e.). Ipak se ne može reći da je oskudijevao, dapače mogao je sasvim udobno živjeti (*Tib.* I 1, 49 i 77, a usp. i *Hor. epist.* I 4, 7). Oko 32. pr.n.e. upozna se s Markom Valerijem Mesalom Korvinom i uskoro postaje jedan od najznatnijih pripadnika njegova književnog kruga. Kao vitez, obavezan na dugu vojničku službu, pratio je Mesalu na njegovu vojnom pohodu u Akvitaniju (30–29. pr.n.e.) i na pohodu na istok, ali se na tom putu razbolio te je ostao neko vrijeme na otoku Korkiri (*Tib.* I 3). Umro je mlad (u biografskoj napomeni stoji: kao *adolescens*) godine 19. ili 17. pr.n.e.

Biografski podaci koje saznajemo iz Tibulovih elegija ne podudaraju se s podacima iz drugih izvora. U svojim se pjesmama on prikazuje mnogo siromašnijim i neratobornijim nego što je uistinu bio. Da je bio hrabar vojnik, svjedoči nam biografska napomena gdje stoji kako je Tibul od Mesale *militaribus donis donatus*, a u elegiji I 7, 9 sam kaže da je trijumfatoru smio govoriti ponosne riječi: *non sine me est tibi partus honos*.